

УДК 781:159.932:159.952

Світлана Миколінська

ВИТОКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СЛУХОВОЇ УВАГИ ОСОБИСТОСТІ В МУЗИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті подано ретроспективний розгляд питання дослідження проблеми слухової уваги у теорії та практиці музичної освіти, аналізується її роль та вплив на процес і результат сприймання та виконання музики. Слухова увага в музичній діяльності невіддільно пов'язана з музичним слухом. Позиції науковців ґрунтуються на твердженні про музично-слухову діяльність як стрижня всіх видів музичної діяльності, і роль слухової уваги полягає у забезпеченні чіткого, усвідомленого відображення музичного звучання та його засвоєння.

Ключові слова: ретроспектива, слухова увага, музична діяльність, сприймання та виконання музики.

В статье представлено ретроспективное рассмотрение вопроса исследования проблемы слухового внимания в теории и практике музыкального образования, анализируется ее роль и влияние на процесс и результат восприятия и исполнения музыки. Слуховое внимание в музыкальной деятельности взаимосвязано с музыкальным слухом. Позиции ученых основываются на утверждении о музыкально-слуховой деятельности как основе всех видов музыкальной деятельности, и слуховое внимание обеспечивает четкое, осознанное отражение музыкального звучания и его усвоение.

Ключевые слова: ретроспектива; слуховое внимание; музыкальная деятельность; восприятие и исполнение музыки.

The article presents a retrospective examination of the question of research of problems of auditory attention in the theory and practice of music education, it analyzes its role and influence on the process and result of perception and music performance. Auditory attention in the music activities inseparably linked to an ear for music. The position of scientists is based on the grounds of musical-auditory activities as the core of all kinds of musical activities. The role of auditory attention is to provide a clear, conscious reflection of musical sound and its absorption. Auditory attention of the listener and performer of music is influenced by the following factors: the presence of auditory concentration skills, the level of musical thinking, level of difficulty, musical language, accordance of the music to the interests of the listener, the level of formation of performing skills and auditory skills of self-control, motivation and needs of the individual, prior internal adjustment to hearing music – expectations of individual elements of musical sound.

Key words: *retrospective; auditory attention; musical activity; perception and performance of music.*

Соціальні, економічні та культурні перетворення в Україні ставлять перед системою освіти завдання виховання особистості з високим рівнем естетичної культури, формування творчої індивідуальності. Збагаченню естетичних інтересів і потреб, формуванню музичної культури особистості сприяє її залучення до активної участі у різних видах музичної діяльності, стрижнем яких виступає активне вслуховування в музичне звучання. Здатність до активного вслуховування залежить, з одного боку, від рівня розвиненості музичного слуху особистості, а з іншого – уваги як необхідної умови чіткого, усвідомленого відображення музичного звучання та його засвоєння.

Питання уваги розглядалося низкою педагогів та психологів, які досліджували сутність уваги, її властивості та зв'язок з особливостями індивіда (П. Гальперін, Ф. Гоноболін, М. Добринін, Ю. Дормашев, С. Рубінштейн, І. Страхов, В. Страхов, Н. Чуприкова та ін.), психофізіологами (А. Бару, М. Безруких, Т. Бетельова, І. Вартанян, Н. Дубровинська, О. Лурія, Д. Фарбер, Е. Хомська та ін.). У працях науковців та видатних діячів мистецтва (Б. Асаф'єв, Л. Баренбойм, Л. Бочкар'єв, Д. Кірнарська, Г. Коган, В. Петрушин, Г. Прокоф'єв, З. Софроній, М. Старчеус, Д. Юник та ін.) підкреслюється суттєва роль слухової уваги в музичній діяльності.

У працях музично-педагогічного та музикознавчого спрямування набули сталого використання терміни «увага музиканта-виконавця» та «увага слухача». Музикантами-дослідниками використовується термін «увага», при цьому не уточнюється її модально-специфічне спрямування. В музично-педагогічній літературі широко використовуються терміни «слухова активність», «напружена слухова діяльність», «вслуховування», «інтенсивне вслуховування», «свідоме вслуховування», які, на нашу думку, є тотожними (деякі частково тотожними) з феноменом «слухова увага».

Недостатність ретроспективного розгляду та аналізу питання дослідження проблеми слухової уваги у теорії музичної освіти, її впливу на процес та результат сприймання та виконання музики, зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є висвітлення витоків дослідження питання активізації слухової уваги особистості в теорії та практиці музичної освіти, вияву факторів, що впливають на слухову увагу слухачів та виконавців музики.

Слухова увага в музичній діяльності невіддільно пов'язана з музичним слухом. Сутність поняття «музичний слух» визначається як здатність розрізняти музичні звуки, сприймати, розуміти та переживати зміст музичних творів. Очевидним є те, що необхідним процесом для

функціонування музичного слуху є оброблення музичної інформації, яка включає відбір музичних об'єктів, наявність зосередження на них тощо. Отже, слухову увагу можна вважати невід'ємною складовою музичного слуху.

До проблеми уваги і, зокрема, уважного вслуховування в музичне звучання, неодноразово зверталися вчителі-практики. У музично-педагогічній літературі проблема активізації слухової уваги частково знаходить відображення в дослідженнях питань, пов'язаних із сприйманням музики, розвитком та вдосконаленням виконавської майстерності музикантів-інструменталістів, розвитком вокально-хорових навичок у співаків. З метою підвищення в учнів рівня продуктивності засвоєння знань, вмінь та навичок, пов'язаних з певним видом музичної діяльності, педагогами-музикантами використовувалися різні форми та методи, спрямовані на активізацію слухової уваги слухачів та виконавців музики.

У працях музикантів-дослідників увага розглядається як необхідна складова вдосконалення виконавської майстерності під час гри на музичних інструментах. Так, Л. Баренбойм, А. Гольденвейзер, К. Ігумнов, Г. Коган, М. Курбатов, В. Муцмахер, Г. Нейзауз, Г. Прокоф'єв та ін. відносять увагу до тих психологічних передумов, від яких залежить успіх у роботі кожного музиканта-виконавця. Здатність активно вслуховуватись в музику визначається Ф. Блуменфельдом однією з найважливіших для музиканта-виконавця. Л. Баренбойм зазначає, що зосереджена увага є найнеобхіднішою передумовою творчої роботи музикантів-виконавців. З метою виховання уваги виконавців Л. Баренбойм вчить ставити перед собою чіткі конкретні завдання – від вузьких до широких. Цільова орієнтація, на його думку, сприятиме подоланню слухової інерції, спрямує психічну діяльність виконавця в певне русло і допоможе йому зосередити свою увагу: «Неможливо зібрати увагу «взагалі», безпредметно, без визначеного об'єкту спостереження; пасивне спостереження неспроможне викликати зосередженість. Потрібним є виконання певних осмислених дій чи розумове вирішення певних завдань» [2, с. 48].

Г. Коган підкреслює необхідність стану уваги як однієї зі складових «психологічного налаштування» виконавця, підкреслюючи роль таких властивостей уваги, як спрямованість, зосередження та розподілення. Музикант-педагог зазначає, що зосередженість та спрямування уваги на ціль є однією з умов успіху учня у досягненні виконавської майстерності.

У працях вчених-педагогів підкреслюється особливе значення вміння уважно слухати музику. Вироблення вміння зосередитися підкреслюється як одна з найважливіших передумов досягнення результативності під час сприймання музики. А. Сохор розглядав процес сприймання як складний багаторівневий процес, в якому можна виділити кілька стадій:

- слухання як фізичний і фізіологічний процес;

- розуміння і переживання музики;
- її інтерпретація та оцінка.

За спостереженнями Б. Асаф'єва, музику слухають всі, а чують – небагато. Б. Асаф'єв наголошував на необхідності організованого спостереження музичних явищ, коли слухова увага спрямовується на певні музичні елементи: «напруження слухової уваги під час сприймання-спостереження музики дає можливість чути – серед безперервного музичного руху – зв'язок та взаємодію всіх елементів, які зумовлюють процес звучання» [1, с. 14].

Навчити дітей чути музику як змістовне мистецтво, наповнене почуттями та думками людини, життєвими образами, прагнули провідні педагоги Н. Гродзенська, Д. Кабалевський, В. Шацька та ін.

Д. Кабалевський трактував уміння чути музику та роздумувати про неї як основу музичного виховання, а глибоко сприймати і посправжньому розуміти музику можна, на думку педагога, тільки уважно стежачи за музичним звучанням: «Слухання музики – це перш за все уважне вслуховування в неї...» [3, с. 46]. Слухати музику та розвивати гостроту слухової спостережливості учні мають вчитися безперервно, протягом всього уроку, а ті моменти, коли учні виступають в ролі власне слухача, Д. Кабалевський вважає такими, що вимагають найбільшої уваги, зосередженості, напруження душевних сил.

В. Шацька зазначає, що організація уваги дітей на музичних заняттях поряд з вмінням пробудити та розвинути інтерес до музики, емоційно захопити учнів є першочерговими завданнями педагога-музиканта. Привчити учнів уважно слухати музику можливо, не просто закликаючи їх до дисципліни, а виховуючи навички зосередження уваги. Вчена вважає, що вміння слухати і чути не є вродженою рисою, воно має бути виховане, розвинуте в учневі, і педагогу в цьому процесі належить велика роль: «вчитель має вміти організувати увагу дітей на уроці. Без стійкої, зосередженої та цілеспрямованої уваги неможливо навчити їх активно сприймати музику» [6, с. 78–79].

Вихованню в дітей вміння слухати музику уважно приділяла велике значення Н. Гродзенська. На думку педагога, увагу учнів доцільно викликати через емоційне сприймання твору, пропонувати доступні музичні зразки, в яких думки й почуття відповідали б їхнім інтересам. Щоб спонукати учнів зосереджено вслухатися в музичне звучання, необхідно спрямовувати їхню увагу на те, що саме вони мають почути в музиці. Стосовно стійкості уваги дітей вчена відмічає наступне: те, що подобається, слухається протягом тривалішого часу.

Щодо специфіки роботи з учнями 6–7 років О. Апраксіна підкреслює, що існує необхідність постійної активізації уваги школярів. Одним з її шляхів є переключення уваги учнів на різні об'єкти – завдання, види діяльності, індивідуальні та колективні форми роботи тощо.

На думку О. Раввінова, виховати стійку довільну слухову увагу можливо через захоплюючі, яскраві музичні враження, що викликають в учнів інтерес і любов до музики: «Чим більше учень захоплюватиметься музикою, тим легше мобілізувати його слухову увагу, розвинути здібності до слухового аналізу, вміння правильно інтонувати, і, навпаки, чим більше розвиватимуться музичні здібності, тим глибше діти розумітимуть музику» [4, с. 4]. Крім цього, активізації слухової уваги учнів на занятті сприяє проведення бесіди, побудованої на запитаннях, підбір зрозумілих школярам порівнянь, постановка конкретної мети, яка є доступною та зрозумілою дітям.

Важливість значення слухової уваги підкреслюється у наукових працях, присвячених проблемам постановки голосу та вокального виконавства. Так, А. Менабені вказує, що важливо загострювати слухову увагу на особливості співацького звука, на зміни тембру, на орієнтування у співацькому звучанні, що розвиватиме вміння тонко чути. Л. Дмитрієв також дотримується думки про те, що спів не може здійснюватися без участі слухової уваги, оскільки остання відіграє провідну роль у знаходженні еталону-звукообразу, важливого для вокально-естетичного орієнтиру, сприяє у здійсненні співаком оцінювання звучання, а в процесі виконання – досягнення професійної якості, при необхідності – коригування співу, поступово наближуючи його до вокально-естетичного ідеалу.

Значення слухової уваги у вокально-хоровій роботі також підкреслюють провідні хормейстери, педагоги-методисти Ю. Алієв, Н. Добровольська, К. Малініна, Т. Овчинникова, М. Осеннева, О. Раввінов, Г. Стулова, В. Тевліна та багато інших. На їхню думку, слухова увага є стрижнем співацького навчання як сприятлива умова засвоєння вокально-хорових навичок, і розвиток даної якості є необхідним з перших занять. Активізація слухової уваги є однією з найважливіших складових у досягненні точної інтонації хорового співу, контролю та оцінки якості звука, виразності виконання, тобто усвідомленому ставленню до розучування та виконання твору. Як підкреслює Г. Стулова, активізація слухової уваги забезпечує слуховий контроль учнів над звучанням свого голосу та хору в цілому. «Керівнику хору необхідно володіти різними методами та педагогічними прийомами впливу на колектив дітей з метою активізації їх слухової уваги, без якої робота не принесе успіху: не буде розвиватися слух, а на його основі – самоконтроль, і тоді зауваження вчителя з приводу недостатньо якісного виконання будуть незрозумілі учням» [5, с. 13].

С. Бранделем використовувалися прийоми, що дозволяють у процесі навчання співу активізувати слухову увагу учнів. Вчений-методист наголошував, що на музичних заняттях важливо організовувати активне слухання для всіх учнів, незалежно від того, чи співають вони, чи ні. На

його думку, диференційований підхід сприяє активізації слухової уваги всіх учнів незалежно від рівня володіння ними вокально-хоровими навичками.

У вокально-хоровій роботі І. Зеленецькою також пропонується шлях, що активізує увагу школярів. Так, під час показу пісні вчителем важливо поставити запитання, які спрямовуватимуть учнів визначати характер, настрій, засоби художньої виразності пісні. Під час вивчення репертуару важливо привчати хористів аналізувати, спостерігати, узагальнювати, вміти розкрити ідею твору, відрізнити засоби художньої виразності, розуміти їх роль у створенні художнього образу.

Отже, особливості слухової уваги в музичній діяльності зумовлені специфікою кожного її виду. У музикознавчій та методичній літературі серед факторів, що впливають на слухову увагу слухача та виконавця музики, зазначаються такі:

– музична підготовленість слухача, зокрема володіння навичками слухового зосередження (Б. Асаф'єв, Д. Кабалевський, О. Раввінов, О. Ростовський);

– характер перебігу процесів музичного мислення (Л. Арчажникова, Ф. Blumenфельд, О. Рудницька);

– рівень складності музичної мови та відповідність музики інтересам слухача (О. Апраксина, Н. Гродзенська, О. Раввінов, В. Шацька);

– володіння навичками слухового самоконтролю під час виконання (Ю. Алієв, Л. Баренбойм, Н. Боголюбова, С. Брандель, К. Ігумнов, Г. Коган, А. Менабені, Г. Нейзауз, Т. Овчинникова, Г. Прокоф'єв, Г. Стулова, Г. Фрейндлінг);

– рівень сформованості виконавських навичок (М. Жижина, В. Муцмахер, Г. Прокоф'єв, В. Пустовіт, З. Софроній, О. Тішечкіна, Д. Юник);

– мотивація та потреби особистості, спрямованість на певні цілі (Л. Бочкар'єв, В. Муцмахер);

– роль внутрішньої установки перед слуханням музики – очікування окремих компонентів музичного звучання (Л. Бочкар'єв, В. Петрушин, М. Старчеус, М. Субота, К. Тарасова).

Отже, розгляд проблеми слухової уваги в теорії та методиці музичного навчання засвідчив, що проблема активізації слухової уваги частково знаходить відображення у дослідженнях, пов'язаних зі сприймання музики, розвитком та вдосконаленням виконавської майстерності музикантів-інструменталістів, розвитком вокально-хорових навичок у співаків, вивченням елементарної теорії музики. Для досягнення вищого рівня результативності у всіх видах музичної діяльності викладачами-музикантами підкреслюється важливість розвитку властивостей уваги слухачів та виконавців музики. На вияв слухової уваги

впливають особливості звучання – його зміст та рівень складності музичної мови для конкретного слухача. У цьому контексті перспективними подальшими розвідками ми вважаємо пошук шляхів активізації слухової уваги слухачів та виконавців музики, розроблення методик її формування у музикантів різних напрямків музичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асафьев Б. В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании / Борис Владимирович Асафьев. – [2-е изд.]. – Л. : Музыка, 1973. – 144 с.
2. Баренбойм Л. А. Музыкальная педагогика и исполнительство: статьи и очерки / Лев Аронович Баренбойм. – Л.: Музыка, 1974. – 336, [2] с.
3. Кабалевский Д. Б. Как рассказать детям о музыке / Д.Б. Кабалевский. – М. : Просвещение, 2005. – 224 с.
4. Раввінов О. Г. Методика хорового співу в школі / Олександр Григорович Раввінов. – [Вид. 2]. – К. : Музична Україна, 1971. – 124 с.
5. Стулова Г. П. Дидактические основы обучения пению: Учебное пособие / Стулова Галина Павловна. – М. : МГПИ им. В. И. Ленина, 1988. – 69 с.
6. Шацкая В. Н. Музыкально-эстетическое воспитание детей и юношества / Валентина Николаевна Шацкая. – М. : Педагогика, 1975. – 200 с.